

Демиденко Т.*

УКРАЇНСЬКА РАДЯНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ 1945-1960 РР.

The article investigates the process of Soviet encyclopedistics' starting in early 1950. Based on the wide range of unknown archive documents, the author follows the writing process of the Soviet Ukrainian History.

Українська радянська енциклопедистка бере свої витoki з 30-х років ХХ ст. Ще у довоєнні часи, після появи першого тому «Української Загальної Енциклопедії» у Львові (1930 р.), з ініціативою великої «Української Радянської Енциклопедії» (УРЕ) виступив М.Скрипник. Та енциклопедичний проект М. Скрипника так і не був реалізований[1].

Одним із перших масштабних гуманітарних проектів української влади після визволення Києва від німецьких окупантів знову стає УРЕ: 1944 р., створюється Головна редакційна колегія УРЕ. Можемо стверджувати, що причинами до відновлення енциклопедистки на теренах УРСР послуговували «націоналістичні», недосяжні для радянського читача томи «Енциклопедії Українознавства» (ЕУ) під редакцією Володимира Кубійовича [2].

На основі вивчення масиву архівних документів Всеукраїнського державного спеціалізованого видавництва «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, Центрального Державного Архіву Вищих Органів Влади (ЦДАВО) і Центрального Державного Архіву Громадських Об'єднань (ЦДАГО) України, умовно відбудову української радянської енциклопедистки можемо розділити на два періоди:

1. 1944-1947 рр. в історії української енциклопедистки залишається маловідомим.

2. 1957-1965 рр. відомий та успішний період видання 17 томів УРЕ під редакцією М. Бажана.

За характеристикою самого В. Кубійовича, еміграційна ЕУ є «здобутком вільних українців і сумлінням вільної науки». Невдовзі видана УРЕ стала «висловом сучасної політики партії і керівництва супроти невільної України»[2]. Але детальний аналіз постанов дозволяє припустити, що 1944-1947 рр. був чи не єдиний етап, за якого могла б бути написана ще не «канонізована» радянською владою давня історія українського народу. Підготовку видання Укрдержвидав і Головна редколегія УРЕ повинні були почати з 1 листопада 1944 р. На початку 1945 року на адресу Державної штатної комісії при Раднаркомі СРСР надіслано лист-прохання від імені М. Хрушова про затвердження штатного розпису редакції у складі 79 працівників у зв'язку з «...Завершальним етапом організаційних заходів і безпосереднім переходом до написання матеріалів енциклопедії УРЕ [3].

І хоча перший період є важливим з огляду на фундаментальний характер подальшої енциклопедичної справи Радянської України, у статті спробуємо детально охарактеризувати другий етап видавництва УРЕ та прослідкувати процес історіографії на сторінках енциклопедії. У сумі видання УРЕ 50-60 – их рр. охопило 45 000 гасел, близько 3000 гасел стосуються історії України. Серед ілюстрацій — понад 120 кольорових мап. Наклад —

* Інститут Історії України, Національна Академія України

80 000. У виданні УРЕ взяло участь понад 5000 авторів [4]. Процес написання історичних гасел в науково-галузевій редакції з історії УРСР був надзвичайно складним і тривалим. Складність написання полягала у відсутності елементарних умов для працівників редакції. Часто написання словників гальмувалось в силу відсутності попередніх довідкових напрацювань, джерел з історії, мистецтва та культури Радянської України. Проте для реалізації досить амбіційного завдання написати суто українську енциклопедію, було зроблено масштабну роботу зі збирання довідкової бібліотеки, архівів, авторського колективу.

У 50-х роках ХХ ст. видання УРЕ було покладено на Академію Наук УРСР, в складі якої організовано Головну редакцію УРЕ.

Сформовані науково-галузеві редакції УРЕ на початку готували для обговорення словники. Редакцію історії СРСР, УРСР, археології та етнографії очолювали Крип'якевич Іван Петрович, Гуржій Іван Олександрович та Гуслистий Костянтин Григорович. Для зручності, при обговоренні, словники з історії УРСР склались у формі тематичного переліку термінів, відповідно, назви статей розміщувались в алфавітному порядку в межах окремої теми. Кожне історичне гасло, після написання автором, проходило кілька етапів вичитки, після якої об'єм авторської статті зменшувався разом із модифікованим змістом самої статті.

Зміст українознавчих гасел УРЕ згідний з заявою «Передмови», що УРЕ «має показати братерську єдність українського народу з великим російським і всіма іншими народами Радянської Вітчизни» і що вона спрямована проти «насамперед українського буржуазного націоналізму» (це останнє поширюється і на постаті XVII—XVIII ст., наприклад, на І.Виговського, П.Дорошенка, І.Мазепу, П.Орлика).

З точки зору відображення на сторінках енциклопедій історичного розвитку України, планувалось подати матеріали про історичні зміни, що сталися за роки Радянської влади. При розгляді змісту історичних статей, його аналізу, червоною ниткою наскрізь проходять «споконвічні зв'язки українського народу з великим російським». Важливим було «приділити належну увагу Комуністичній Партії за перемогу у Великій Жовтневій Соціалістичній революції, у боротьбі за возз'єднання українських земель у єдиній Українській Соціалістичній державі, за побудову безкласового соціалістичного суспільства» [5]. Висвітлення історії формування української нації веде свій початок з XIV століття.

Всього до енциклопедії увійшло близько 2770 термінів, що стосуються історичних подій, громадських і політичних організацій, а також понад 500 біографічних статей.

Фактично, енциклопедія постала віддзеркаленням загального історіографічного процесу в УРСР. Про це свідчить принцип систематизації термінів відповідно до прийнятої в українській радянській історіографії схеми періодизації, в основу якої покладено історично послідовний розвиток суспільно-економічних формацій [5].

Значна частина українознавчих «націоналістичних» статей, запропонована під час загального обговорення, залишалась поза межами сторінок енциклопедії, а деякі готові статті були недопущені цензурою. Попри радянську насиченість історичних гасел, Українська Радянська Енциклопедія у 1950-1960 рр. стала першим універсальним виданням, доступним для широкого кола читачів. Саме це видання показало систематизоване бачення національної історії УРСР. З точки зору радянської історичної науки України, це було важливим кроком у висвітленні невідомих сторінок історії України. Перше видання УРЕ надалі було використане у написанні статей і гасел для Радянської енциклопедії історії України, Українського радянського енциклопедичного словника у 3 томах, Історії міст і сіл Української РСР, тощо.

Література

1. Фельбаба М. М. Історія проекту "Української радянської енциклопедії" у контексті політики "Українізації" (1927-1934 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України; Інститут історії України. – К., 2001. – 18с.
2. Кубійович В., Маркусь В. Дві українські енциклопедії. – Н.У.: Prolog, 1961. – 145 с.;
3. ЦДАВО України, ф. 4750, оп. 1, спр. 1, арк 1.
4. Отримано з:
http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D1%80%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D1%96%D1%8F – Станом на 12.11.2009.
5. Всеукраїнське державне спеціалізоване видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана. Архів видавництва. – Ф. 1, спр. 7, арк. 225.